

ANAP'IN 1989 BULGARİSTAN GÖÇÜ'NE DAİR POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Fahriye Begüm Yıldızeli³⁹

1876 Bulgar ayaklanması sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti'nde Bulgaristan'dan göçler, 93 harbiyle hız kazanmış ve siyasi konjonktürün değişmesiyle 20.yuzyılda da aralıklarla devam etmiştir. Özellikle 1946 yılında Bulgaristan'da Komünist rejimin Türk azınlığa uyguladığı asimilasyon ve 'Bulgarlaştırma' politikaları neticesinde Türk azınlığın Türkiye'ye gelmesinin zirve noktası 1989 göçü olmuştur. İktidara geldiğinden bu yana Liberal politikalar ekseninde ve rasyonel bir dış politika izleyen partisi ANAP ve başbakan Turgut Özal bu süreçte oldukça ekindir. Bulgaristan devlet başkanı Todor Jivkov'un 2 Haziran 1989 günü televizyonda yaptığı 'Türkiyekapılarını açsın. İsteyen çekip gitsin' konuşmasının ardından Özal'ın sınırları Bulgar göçmenlere açması ve Dışişleri Bakanlığı'ndan bağımsız davranması dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın istifası ile sonuçlanmıştır. Bu çalışma, ANAP'ın bu eksende Bulgaristan'a ve göçmenlere yönelik izlediği politikanın anahtarlarını ele alacaktır. Özellikle Özal'ın göç etoriği ve metaforları ışığında dış politika dinamikleri incelenecektir.

Anahtar sözcükler: 1989 Bulgaristan göçü, ANAP, Turgut Özal, göç retoriği

An analysis of Motherland Party's policies on 1989 Bulgarian Immigration

Subsequent to 1876 Bulgarian uprising, immigration from Ottoman Empire to Bulgaria accelerated with the 93 war and continued with changing political conjuncture at certain intervals in the 20th century. As a result of Bulgarian Communist government's assimilation and 'Bulgarization' policy, the peak point of Bulgarian Turks was 1989 immigration. Motherland Party followed a rational foreign policy in the axis of Liberal policies and Turgut Ozal was quite effective in the process. Following Bulgarian Prime Minister Todor Jivkov's ' Turkey should open her doors. Whoever wants can leave', Ozal's independent decision without consulting Foreign Affairs Ministry ended up with the resignation of Foreign Minister Mesut Yilmaz. This study will attempt to

³⁹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

outline Motherland Party's immigrant and Bulgaria policies. Particularly, Ozal's immigrant rhetoric and metaphors will be analysed in order to map out foreign policy dynamics.

Keywords: 1989 Bulgaria immigration, Motherland Party, TurgutÖzal, immigration rhetoric

Giriş

19 yüzyıl Osmanlı Devleti açısından gerek Avrupa'daki denge unsurlarının ve şartlarının değişmesi gerekse de imparatorluğun toprak bütünlüğünün bozulmaya başlaması sebebiyle oldukça önemli bir yüzyıl olmuştur. Emperyalist çıkarlara hizmet eden ve Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim azınlıklara yönelik izlenen politikalar bütünü olarak nitelendirebileceğimiz Doğu Sorunu ekseninde yaşanan savaşlar ve isyanlar bu meyanda değerlendirilmelidir. Balkan uluslarının bağımsızlık hareketleri sonrasında Avrupa'daki etnik yapılanma değişmiş ve Anadolu'ya Kırım, Rumeli ve Kafkasya'dan Müslüman ve Türk kitlelerinin göçakımlarını hızlandırmıştır.

1876 yılında Rusya'nın kışkırtmasıyla başlayan Bulgar ayaklanması yahut Bulgar ajitasyonu özellikle İngiliz kamuoyunda ve parlamentosunda geniş yankı uyandırmıştır. Literatürde 93 harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin antlaşması Balkanlarda yaşayan en büyük Türk azınlık grubu Bulgaristan Türklerinin de göç hareketlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Gerek Ruslar'ın Türk Müslüman nüfusu Slavlaştırma politikasına bir tehdit görmesi ve gerekse de Bulgarların kendi kendini yönettiği bağımsız Sofya Bulgar prensliğinin kurulması göç hareketlerini hızlandırmıştır. 93 Muhacirleri olarak da bilinen Müslümanlar, Bulgaristan ve Sırbistan elinde kalan bölgelerden ayrılarak Kosova, Manastır, Selanik gibi vilayetlere de yerleştirilmişler, İmparatorluğun diğer bölgelerindeki Bulgarların bir kısmı da Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye göçmüştü. (Yapıcı, 2012, s.184) Bu dönemde II. Abdülhamit'in kurduğu "İdare-i Umumiyye-i Muhâcirin" ve "Umum Muhâcirin" komisyonları ile göçmenlerin sosyal ve ekonomik standartlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. (Yapıcı, s. 270)

Dalgalar halinde 1878 yılından 1989 Büyük Göç'e kadar yaklaşık 100 yıl daha sürecek olan Bulgar göçleri, 1908 yılında Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını kazanması ve krallığını ilan etmesi ile birlikte Türk-Bulgar ilişkileri ve değişen paradigmlar ekseninde değerlendirilmelidir. Her ne kadar Bulgar Krallığı ile Osmanlı Hükûmeti arasında 19 Nisan 1909

yılında imzalanan protokole göre Bulgar Türkleri diğer Bulgaristan vatandaşlarıyla eşit sosyal ve siyasi haklar elde etse de, Balkan Savaşları

sonrasında 200.000 muhacir yine göçle karşı karşıya kalmıştır. (Çulha, 2017)I. Dünya Savaşı'ndan başlangıcı ve II. Dünya Savaşı sonrası doneme baktığımızda Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçlerde bir azalmanın olduğu dikkati çekmektedir. Bunun nedenlerine baktığımızda, Bulgar ve Türkhükümeti tarafından imzalanan 1919 Neuilly, Ankara'da 1925 yılında imzalanan Türk-Bulgar Dostluk antlaşması ve Lozan antlaşmasında azınlıkların korunmasına ilişkin kavramsal bir çerçevenin etkili olduğu görülmektedir. Buna göre, iki devlet de tüm haklardan Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlıklarını ve Lozan Antlaşması'nın tümünden Türkiye'de oturan Bulgar azınlıklarını yararlandırmayı karşılıklı olarak sorumlu olduğu taahhüt etmektedir. Her ne kadar gelişmeler olumlu olsa da 1946 yılında Bulgaristan'da Krallığın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle Marksist Kalkınma paradigmasıyla açıklayabileceğimiz gelişmeler çerçevesinde yeni bir dönem başladı. Gerek eğitim gerek dini gerekse de iskan alanında uyguladığı politikalarla Bulgar Hükümeti'nin 45 yıl süren Komünist rejimi, 'tek milletli Bulgar devleti' yaratmak için Türk ve Müslümanlara asimilasyon politikası yürütmeye başlamıştır. 1950 ve 1951 yılında gerçekleşen göç akımlarını bu perspektiften değerlendirdiğimizde donemin iktidarı Demokrat Parti'nin CHP'ye oranla daha planlı yaklaştığı ve daha aktif bir politika izlediği söylenebilir. (Pinar, 2014, s.66) Sistemli iskan ve istihdam politikalarının yani sıra göçmenlere Yardım Birliği, göçmen Piyangosu gibi kurumların oluşturulması, göçmenlerin birçok vergiden muaf tutması, Göçmen Köyü projesi, çocuklarının okul masraflarını karşılaması ve barınma problemlerini kalıcı konutlar yaparak çözmesi ve gerektiğinde uluslararası yardımlara başvurusuna somut örnek teşkil etmektedir. (Pinar, 72) Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine baktığımızda ise 1968 yılında Bulgar Komünist parti lideri Todor Jivkov'un Türkiye'yi ziyareti neticesinde imzalanan 1968 Göç antlaşması ile dostluk ve işbirliği döneminin hakim olduğunu görülmektedir. Her ne kadar siyasette olumlu ilişkiler hakim olsa da Türkler arasındaki hakim düşünce şu şekildeydi:

“Türk ve Bulgar devlet adamları karşılıklı dostluk ziyaretleri yapacakları zaman Bulgaristan'da bizim yüreğimiz 'cız' ediyordu. Çünkü Demirel veya Ecevit ne zaman Bulgaristan'a dostluk ziyareti yapsalar tam o sırada Bulgarlar bizim üzerimize çullanırlardı. Ön tarafta dostluk nutukları atılır, kadehler kaldırılırken, arka tarafta Bulgar bize yapmadığı eziyeti bırakmazdı. Pomaklara zorla Bulgar adı verilmeye başlanması

tam böyle bir zamana rastlatıldı. Türkiye'ye pek bağlı olan bir Müslüman kardeşlerimizin feryadı, Türk-Bulgar dostluk söylevleri içinde boğuldu gitti.Pomaklardan sonra sıra bize de gelir mi ve bu da bir Türk devlet büyüğünün Bulgaristan gezisine rastlatılır mı diye korkuyorduk. Sonunda az çok öyle olmadı mı?" (Şimşir, 1986, s. 351)

1989 Büyük Bulgaristan göçü ve Anavatan Partisi

1989Büyük Bulgargöçüne giden yoldaJivkov yönetiminin Türkler, Pomaklar, Çingeneler, Tatarlar gibi etnik ve dini kökenlere sahip vatandaşları üzerine uyguladığı'zorla asimilasyon' politikalarına ve Türk-Bulgar hükümetlerinin bu bağlamda ilişkilerine de değinilmelidir. Bu politika 5 yıla yayılan sistematik bir plan etrafında gerçekleşmiştir. Türk ve Müslüman adlarının zorunlu olarak Bulgar adlarıyla değiştirilmesi ve direnen Türklere sert yaptırımlar uygulanması ilk adımdır. Daha sonra ise hayatın her alanında hissedilebilecek geniş bir propagandayürütülmüştür. Halk arasında Türkçe konuşmak, Türk müziği dinlemek, geleneksel Türk kıyafetleri giymek yasaklanırken Türkçe yayınların Bulgarca yapılması, Bulgarlara has bayram ve ritüellerin uygulanma mecburiyeti ile çocukların küçük yaşlarda Bulgarlaştırılması mecburiyeti getirilmiştir(Lütem, 2012, ss.145-48)Tüm bu uygulamaları yaparkenherhangi bir yasal çerçeveoluşturulmadığı gibi Türkiye'ye olabilecek göçleri de engellemek için Türkiye'deki yaşam standartlarının iyi olmadığına yönelik kitleler üzerinde bir algı operasyonu yürütülmüştür. (Lütem, 2012, ss.145-48) Bunun yanında, Bulgar Hükümetihalkın direnişini kırmak için toplamakampları kurmuş, özellikle Belene kampikomünist rejimin kalesi olarak faaliyet göstermiştir.

Türkiye-Bulgaristan ilişkileri 'ne baktığımızda tüm bu gelişmeler ile birlikte yumuşama döneminin sonuna gelinmiş, kriz, gerginlik ve karşılıklı notalarla dolu bir doneminhakimolduğu görülmektedir. Özellikle, 'Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türklere uygulanan zorla asimilasyon önlemlerini kabul etmemesi ve bir göç antlaşması yapılmasında ısrar etmesi; buna karşın, Bulgaristan'ın ülkesinde Türk olmadığını ve Bulgar Müslümanlarının adlarını gönüllü olarak değiştirdiklerini iddia etmesi' bu bozulmanın başlıca nedenlerinden biri olmuştur. (Lütem, 2012, s.151) Kitleselel protestolar, akademik çevrelerin yayınladığı kınayıcı bildirilerin yanında, devletler düzeyinde bir çözümünbulunamaması, Türkiye'nin sorunu ABD, İngiltere, Uluslararası Af Örgütü, Avrupa Konseyi ve İslam konferansına başvurarak uluslararası bir platforma taşınmasına yol açmıştır. (Yalçınar, 2016)Fakat tüm bu girişimlerde sonuçsuz kalmış ve 1989 yılında yaşanan Bulgaristan Türklerinin zorunlu göçü kaçınılmaz hale gelmiştir.

Anavatan Partisi, liberal merkez sağ görünümünde 12 Eylül 1980 Darbesi'nin siyasal hayata bıraktığı geçiş sürecinin ardından 20 Mayıs 1983'te kurulmuş bir siyasal partidir. Partinin kurucusu Turgut Özal Süleyman Demirel başbakanlığındaki Adalet Partisi azınlık Hükümeti'nde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı görevini yürütmesiyle ve serbest iç ve dış ticareti getiren 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında etkili olan bir isimdir. Bu bağlamda parti kendini 'Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan siyasi bir parti' olarak tanımlamakla birlikte 'siyasi eğilimleri ne olursa olsun programına inananları birliğe, beraberliğe' davet etmekteydi. (ANAP Programı, 6 Kasım 1983) ANAP'ın dış politikası değerlendirildiğinde özellikle Batı'yla işbirliğine dayanan ekonomik anlamda liberal bir dış politika olsa da Özal'ın ideolojisinde herkesi hoşgörüle karşılayan 'Adriyatik'ten Çin Denizine Türk Dünyası" hedefiyle Yeni Osmanlılık fikrinin etkili olduğu görülmektedir. (Daban, 2017, s. 84)

1989 Göçü'nün tüm bu gelişmeler ışığında anatomisi değerlendirildiğinde gerek Bulgaristan Komünist Partisi gerekse de Bulgaristan Hükümeti açısından gerekliliği ortaya çıkmıştır. Örneğin, 'Bulgaristan Hükümeti'nin demografik durumu dengeleme politikası, Bulgaristan Türkleri açısından kültürel, ekonomik ve siyasi baskılardan kaçmak veya Bulgaristan'da Pan-Türkist ve İslami akımların önüne geçmek Bulgaristan Türkleri açısından 'Yeniden Doğu sürecine girmek' ve 'Anavatan Türkiye'ye sığınma ihtiyacı' olarak kendini göstermiştir.' (Işık, 2016, s. 117) Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 'göç çağrılarına' karşılık vermek için 'ülke içerisinde asimilasyon politikalarının tekrarlanma ihtimali ve ötekileştirme durumuna son vermek' için Bulgar Türkleri kitleler halinde göçü gerçekleştirmeye başlamıştır. (Işık, 2016, s. 117)

Göç'e giden süreçte özellikle Turgut Özal'ın siyasi kimliğinin yanında, göç krizini uluslararası platformlarda ve kamuoyunun desteğiyle çözüme arayışına girdiğini görmekteyiz. Örneğin, 9-10 Aralık 1986 tarihlerinde Bulgarlaştırılmış ismiyle Naum Salamanov yani Naim Süleymanoğlu'nun Melbourne'de düzenlenen Dünya Halter Şampiyonası'nda Türkiye Büyükelçiliği'ne sığınması ve Türkiye'ye gelişinin ardından, asimilasyon politikasının simgesi olan Aysel Özgür'ün Türkiye'ye gelişini medyada geniş yankı bulmuştur. Yine o dönemde TRT'de yayınlanan ve Bulgar göçmenlerine yapılan zulmü anlatan 'Yeniden Doğmak' isimli diziyi yayından kaldırması karşılığında Türkiye'ye gönderilmesi için Bulgar Hükümetiyle antlaşma sağlanması hususuyla Turgut Özal'dan ilgilenmiştir. Öyle ki Aysel'i Ankara'da basın toplantısında tanıtarak konuyu Balkan konferansı gibi uluslararası bir platforma taşıyacağını söylemiştir. Özal'ın bu insani politikası sayesinde hem Türk kamuoyunun

hem de Bulgar muhacirlerinin derin bir sempatisini kazandığı söylenebilir.

9 Mayıs 1989 yılında Bulgaristan'da Pasaport ve Vatandaşlık Kanunlarının değişmesi gocun en önemli sinyalidir. Fakat asil kırılmanoktasıTodorJivkov'un 29 Mayıs 1989 günü, Bulgar televizyonunda yaptığı ulusa sesleniş konuşmasıydı:

“Türkiye'nin, göç etmek isteyen her Bulgar Müslüman'ını kabul etmeye hazır olduğunun borazanlığını yaptı. Bununla ilgili olarak, Bulgar Müslümanları adına ve devlet konseyi başkanı olarak kendi adıma, ilgili Türk makamlarına şunu söylemek isterim: Geçici olarak Türkiye'ye gitmek veya orada kalmak isteyen bütün Bulgar Müslümanlarına sınırı açın. Oyalama devri kapandı. Uluslararası norm ve sözleşmelere uygun olarak Türkiye'nin sınırlarını dünyaya açması gerekir. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin bunu yaptığı gibi.”⁴⁰

Özellikle Turgut Özal'ın siyasi kimliğini ve kamuoyundaoluşmuşprestijini hedef alan bu çağrıkârşısındaÖzalBrüksel'deki NATO toplantısında ‘Bizim kapılarımız herkese açık’ cevabıyla30 Mayıs ve 20 Ağustos tarihleri arasındayaklaşık 321.800 Türk ve Müslüman'ın Türkiye'ye göç etmiştir. (Hacısalihoglu&Hacısalihoglu, 2014, s. 638)21 Ağustos'ta sınırların kapatılmasına kadar olan bu süreçte Turgut Özal'ın gerek BM MülteciYüksekKomiserliği gibi uluslararası mercilerden gerekse de 24 Haziran 1989'da gerçekleşen Bulgaristan'ı Telin mitinginde olduğu gibi dönemin muhalefet partileri SHP ve DYP'den tam destek aldığını görmekteyiz. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen göç sonrasındaki tablonun çok olumlu olduğu söylenemez. ÖzellikleIskan ve istihdamdaki sıkıntılar göçmenleri maddi ve manevi sıkıntıyadüşürürken, bir de Bulgaristan'da bıraktıklarıtaşınmazmallarına Bulgar Hükümeti'nin el koymasıyla durum daha da kötüleşmişti. Bunun dışında da Bulgaristan hükümeti göç yönetiminde başarısızlığıyla aile fertlerinin birbirinden ayrılmasına sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler üzerine 21 Ağustos 1989'da sınırlarınkapatılmasık kararı alınmış, Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarında güvenlik bölgeleri oluşturulmuştur. Böyle bir karar sonrasında hedefte olan BaşbakanÖzal, ‘Türlere sinirin kapatılmasıyla ilgili olarak yaptığıaçıklamada, sözlerinden caymadıklarını, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'u masaya çekmek için bu kararı aldıklarını’ açıklamıştır.(Hacısalihoglu&Hacısalihoglu, 2014, s. 641) Bu karar elbette hem Bulgar Türklerinin geleceği hem de Türkdışpolitikasında yeni bir

⁴⁰<https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/asimilasyon-ve-goc-bulgaristan-turklerinin-oykusu> (erişim tarihi 20 Eylül 2018)

doneminbaşlangıcıolmuştur. Kitleler halinde Bulgaristan'a geri dönüş baslarken, Özal'ingöç yönetimine ilişkin ulusal ve uluslararası tepkiler arttı. DYP'nin 29 Eylül'deÖzal hakkında verdiği gensoruya karşılıkuyduğunu konuşmayıincelediğimizde hem Bulgar geçmişi hem de Özal'ın da 4 ideolojisinden biri olan milliyetçi söylemler ile uyguladığı politikayı legalize etme yoluna gittiği görülmektedir. Özal'ın konuşmalarında, 'Aristoteles'e göre politik bir söylevde metni zenginleştirmeye, dolayısıyla iknayı sağlamaya yarayan benzetme, metaforlar, iğneleme, ima etme karşıtlık kurma, kıyaslama, abartılara yer verme gibi ustalık gerektiren dilsel oyunların birçoğuna her ne kadar yer vermediği' görülse de özellikle bu gensoru karşısındakikonuşmaları bunun aksi yönündedir. (Uzun, 2008, s.106) Tarihi geçmişi ve Ecevit ve Demirel'in göç konusunda yaptığı girişimleri hatırlatarak:

“Kapıyı kapatmadık; Bulgaristan'daki taşı oynattık. Uzun yıllar, korku belası, “Aman dokunmayın, Türkler orada kalsın; isimleri mi değişiyor, okulları mı kapanıyor...” Hiçbir hükümet bunlarla uğraşmamış. Aksini ispat edenin alınını karışlarım. Evet, hiçbir hükümet, Bulgaristan'daki Türklerin okulları kapanırken, sınıfları kaldırılırken ve malları ellerinden alınırken, bir tek kelime söylememişler. Neden söyleyememişler, onu da söyleyeyim: Şurada bir mecmua var; 1975 yılında Sayın Demirel diyor ki: “Ben, Bulgaristan'la, Jivkov'la Babaeski'de buluştum; elektrik hatlarını birleştirdik. 50 milyon kilovat/saat elektriği biz satacaktık, 50 milyon kilovat/ saat elektriği de biz alacaktık. Alış vermişti, anlaşma buydu...”Bulgaristan'ın, Türkiye'deki menfaatini biz kaldırdık, sizler, daha evvelki idareler, bu menfaatin artmasına, oradaki Türklerin ıstırap çekmesi pahasına da olsa devamettiniz.”(Neziroğlu&Yılmaz, 2004, s.589)

Özal'ın burada özellikle altını çizdiği Türkiye'nin göç politikasının partiler üstü liderler tarafında yönlendirilmiş olması ve 1970'li yıllardan bu yana dış politikaya eklenen insan hakları retoriğidir:

“Bu millî meselenin polemik mevzu yapılmasını hiçbir şekilde arzu etmezdim; ama maalesef, hırsıyla, bu millî meseleyi dahi polemik mevzu haline getirmiştir. Unutmamak lazım, herkes şunu çok iyi bilsin. Türkiye, iki buçuk ayın içinde, 300 binden fazla göçmen ile İkinci Cihan Harbinden sonra en büyük göç hareketine maruz kalmıştır. Bugün, iftiharla söylüyorum, kanunlarda değişiklikler yaptık, her türlü kolaylığı sağladık, 40 küsur bin soydaşımıza iş bulduk. Her aileye 100-300 bin lira arasında kira bedeli veriyoruz. Konut yapımına başladık; gittikleri bölgelerdeki konut yapımını ayrıca artırıyoruz. Bütün bunları, gücümüz var da onun için yapıyoruz. Yani, bu ülke,

artık, Bulgar'ın sigarasına muhtaç değildir." (Neziroğlu&Yılmaz, 2004, s.590)

Özal'ın milli politika olarak tanımladığı bu süreçte, temel tema hem iç siyasette hem de Bulgaristan'la ikili ilişkilerde barısın sağlandığıdır. Duygusal ve tarihi öğelere başvurarak saptamalarda bulunan Yeni-Osmanlılık akiminin etkisinde ekonomi-politik göç yönetimindeki adımlarını meşru bir zemine oturtmaya çalıştığı görülmektedir.

Her ne kadar Jivkov komünist yönetiminin sona ermesiyle, Bulgaristan'a ciddi sayıda geri dönüş yasansa da Özal'ın merkezinde olduğu ANAP'ın göçmenlere yönelik dış politikası Bulgar Türklerinin özgürlük, dini ve milli hak ve hürriyetlerine yönelik farkındalığı arttırmıştır. Buna rağmen dönemin Türkiye'sinin reel politığını ve potansiyel gücünü değerlendirmemesi ve Dışişleri Bakanlığı'ndan bağımsız politikalar izlemesi sonucunda sık sık eleştirilmiş ve sonuç olarak bu gerginlik dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın istifası ile sonuçlanmıştır.

Özetle, ANAP'ın 1989 Bulgar Göç'üne yönelik dış politikası değerlendirildiğinde, Özal'ın her ne kadar kendine güvenli söylemlerinin Türkiye'nin itibarını arttırdığı düşünülse de özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın yetki alanlarına müdahaleler sonucunda kurumsallaşmaya da zarar verdiği düşünülebilir. Özal'ın süreçleri hızlandırmak adına kişisel insiyatif alan tavrı ve retorığının önemi bir kez daha karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- 'Asimilasyon ve Göç Bulgaristan Türklerinin öyküsü'
<https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/asimilasyon-ve-goc-bulgaristan-turklerinin-oykusu> (erişim tarihi 20 Eylül 2018)
- ANAP programı, *6 Kasım 1983 Secim Beyannamesi Hükümet Programı*, TBMM Kütüphanesi, Siyasi Parti Yayınları: Önsöz.
- ÇULHA, İbrahim (2017) Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç süreci (1950-1951), *Akademik DerTarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*, 1, Sonbahar.
- DABAN, Cihan (2017) Turgut Özal Donemi Türkiye Dış Politikası, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (33), 77-96.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet & ERSOY-HACISALİHOĞLU Neriman (ed.) (2012), *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul: BALKAR&BALMED.

- IŞIK, Mustafa (2016), Balkanlar'dan Türkiye'ye son büyük göç olarak 1989 Göç'üne giden süreç, Yüksek Lisans Tezi.
- LÜTEM, Ömer Engin (2012) '1984-89 Donemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü' içinde Mehmet HACISALİHOĞLU & Neriman ERSOY-HACISALİHOĞLU, *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul: BALKAR&BALMED. (s. 137-169)
- NEZİROĞLU, İrfan& YILMAZ, Nezir (Haz.) (2004), *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Cilt 8, Ankara: TBMM Basımevi.
- PINAR, Mehmet (2014), 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen politikası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (30) 89, 61-93.
- ŞİMŞİR, Bilal (1986) *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- UZUN, Emel (2008) Demokrasi Retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Özal'ın konuşmalarında Demokrasi, Yüksek Lisans tezi, İstanbul.
- YALÇINER, Can (2016) *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri*, Galatasaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.
- YAPICI, Hakki (2012) 93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 181-189.